

Dante 700 Juli 2021 Paradiso

Nog enkele slokken water uit de rivier de Eunoë en dan is Dante als herboren gereed om naar de sterren op te stijgen. Zo eindigt het laatste Canto XXXIII van het Purgatorio en kan het laatste, zowel voor Dante als voor de lezer het moeilijkste deel van zijn reis in het hiernamaals naar het Paradiso beginnen.

Ik probeer het te begrijpen, de diepgang te doorgronden. Dante begint in 1295 aan La Vita Nova, geeft daarin aan de liefde een driedelige gelaagdheid, een aardse, een abstracte en een goddelijke. In zijn Divina Commedia, 20 jaar later opgesteld, trekt hij die gelaagdheid door. 3 Cantiche, de eerste het Inferno, gericht op het aardse, op ongeremde hartstochten, een mythologische inslag, dan het Purgatorio, gericht op de ziel, bewustwording en contemplatie, alwaar de liefde van Christus heerst, een filosofische inslag en tot slot het Paradiso, waar het intellect en wijsheid de sfeer bepalen, de mystiek, het rijk van de Heilige Geest, een theologische inslag. Deze diepgang is vol met raadsels omgeven. Dat geldt eveneens voor de rol van Beatrice in dit verhaal. Zij, hoofdpersoon in La Vita Nova, je zou kunnen zeggen, gewoon een jeugdliefde bij wie hij een blauwtje heeft gelopen, zij die, 20 jaar later, voorzien van een Goddelijke status, uit de hemel neergedaald, Vergilius vraagt om de leidsman van Dante door het hiernamaals te zijn en zij die, nadat Vergilius van het toneel is verdwenen hem uiteindelijk naar het Goddelijke (bege)leidt. Ik kan deze diepgang niet bevatten, ik kan me niet voorstellen dat een mens deze complexiteit en dan nog in dichtvorm ook vorm kan geven. Toch is het Dante gelukt. Ik stop ermee om maar iets van deze bovenmenselijke prestatie te bevatten. Misschien dat anderen dat wel lukt, ik geef mij over, mij rest slechts het grote genoegen van het lezen van deze laatste Cantica, het Paradiso. Ik kan niet wachten daarmee te beginnen.

Deze diepgang geldt ook voor het Paradiso, zoals niet alleen voor Dante zelf maar ook voor de lezer. Dante geeft zelf aan dat het Paradiso maar voor weinigen is weggelegd. In het begin van Canto II adviseert hij de lezer naar zijn land terug te keren want het gevaar op zee is groot als je mij uit het oog verliest.

En dan volgt de beroemde zin:

L' acqua ch'io prendo giammai non si corse (Canto II 7-9)

Minerva spira, e conducemi Apollo
e nove Muse mi dimonstran l'Orse

(de zee die ik bevaar is nooit bevaren*)

*Minerva (godin van de wijsheid) bolt mijn zeil, Apollo (god van de dichtkunst) staat
Aan 't roer, op koers houdt ons de Muzenshare)*

In 1926 heeft Luigi Bonazza een ets gemaakt met de eerste versregel als titel.

Het hangt in het Museo Dantesco, Via Dante Alighieri, Ravenna

[L' acqua ch'io prendo giammai non si corse \(regione.emilia-romagna.it\)](http://regione.emilia-romagna.it)

En in het volgende vers verwijst Dante naar ons, zij die zich verzadigd hebben aan de bron der wijsheid, tenminste daar gaat hij van uit als je het Paradiso wilt kunnen begrijpen.

Voialtri pochi che drizzaste il collo (Canto II 10-12)

per tempo al pan de li angeli, del quale
vivesti qui ma non sen vien satollo.

(Maar u, de kleine groep die niet te laat
Gereikt heeft naar het brood der Serafijnen (wijsheid)
Dat ons op aarde voedt, maar nooit verzaadt)*

Hoe moeilijk Dante het zelf vindt om deze bovenaardse, goddelijke wereld, nog nooit door iemand gezien, poëtisch te beschrijven, geeft hij aan door te verwijzen naar de hulp die hij nodig heeft van Minerva, Apollo en de Muzen. Zonder hun hulp kan hij deze uitdagende zee, een wereld volledig immaterieel en volledig buiten ieder menselijk begrip, niet bevaren. De moeilijkheidsgraad wordt nog eens extra versterkt door de metrische en stilistische eisen die gesteld worden aan de canti, terzine en rime.

Dat is de techniek, maar hoe kun je in godsnaam een wereld beschrijven, die het voorstellingsvermogen te boven gaat, nooit gezien, terwijl je er zelf misschien toch een beeld van hebt. Om daarin te kunnen slagen maakt Dante gebruik van het idee van de 'trasumanazione', d.w.z. het boven jezelf, boven de menselijke natuur uitstijgen. Spiritualiteit, daar draait het om in de Paradiso.

Dante zegt zelf hierover;
Trasumanar significar per verba (Canto I 70-72)
non si poria; però l'esempio basti
A cui esperienza grazia serba.

(De mens ontstijging kan men niet verklaren;
Dit enen voorbeeld moet daarom volstaan
Voor wie haar door genade zal ervaren.)*

Het voorbeeld waarnaar wordt verwezen is Glaucus, die na het eten van een kruid, waarvan hij gezien had dat dat kruid vissen weer levend maakte, in het water was gesprongen en toen een zeegod werd.

Het gebruik van 'erba', psychedelische kruiden, waaronder cannabis en aloë vera was in die tijd bekend. De associatie met dit soort kruiden wordt ook gelegd bij de verwijzing van Dante in Par. Canto IV 14, naar een droom die Nebukadnezar gehad zou hebben. Of Dante ooit dit soort erba heeft geslikt, je zou het misschien zeggen gezien al zijn droomachtige, extatische ervaringen, weten zullen we het nooit.

Hoe dan ook, het blijft voor Dante een enorme opgave om datgene wat hij heeft gezien in woorden voor de lezer om te zetten. Middels allegorieën en metaforen, maar ook voorbeelden, hetzelfde uitdrukken maar dan met andere woorden, vergelijkingen, probeert hij zijn ervaringen, zijn belevenissen, zijn beelden aan de lezer over te brengen.

De eerste uitdaging die voor hem ligt is de beschrijving van de hemel, de hemelse sferen. Hij valt daarvoor terug op het Ptolomeische wereldbeeld, waarin de aarde centraal staat, omhuld door een dampkring en een zogenaamde vuurkring. Daaromheen een stelsel van negen hemelsferen, als eerste vanaf de aarde gezien de maan, vervolgens Mercurius, Venus, de zon, Mars, Jupiter, Saturnus, de Vaste Sterren, het Primum mobile, dit al omgeven door het Empyreum, daar waar God en alle hemelingen in de Roos der Zaligen hun woonplaats hebben.

In al deze sferen hebben verschillende engelenkoren een rol te noemen van laag tot hoog: de Engelen, Aartsengelen, Vorstendommen, Machten, Krachten, Heerschappijen, Tronen Cherubijnen en Serafijnen.

Deze structuur lijkt veel op die van het Inferno en het Purgatorio, ook daar moet Dante steeds van de ene naar de andere cirkel, de volgende fase, om uiteindelijk de eindbestemming te bereiken, met dit verschil dat in het Paradiso Dante door de krachten van de planeten met de snelheid van een pijl wordt voortbewogen. Dante kijkt daarbij in de ogen van Beatrice, die op haar beurt haar ogen altijd naar andere geesten en naar God richt.

Deze hemelse sfeer laat de eenheid der schepping zien.

Vanaf de schepping is alles in de wereld met elkaar verbonden. Daarom is de mens een sociaal wezen. Individuen zijn met elkaar verbonden en hebben elkaar nodig. Het contact onderling is in

het paradijs aanschouwelijk en direct. De zaligen kunnen elkaars gedachten zien zonder dat er woorden gesproken hoeven te worden. Dat Dante er toegesproken wordt, is slechts om hem, als nog in leven zijnde, tegemoet te komen en hem op een nog "menselijke" manier het hemelse te laten ervaren.

De onderwerpen die besproken worden hebben als doel de ideale eenheid van de schepping uit te beelden. Deze eenheid kan Dante aanschouwen in zijn laatste visioen van schepping en God.

Canto I en II

Hier is Beatrice veel aan het woord. Licht aan Dante toe wat hij ziet, hoe de hemelse wereld werkt, het luchtledige, hoe alles kan bewegen, omhoog, omlaag, ook Dante zelf. Dit alles door een God gedreven aandrif.

Hier ontspint zich ook een dialoog over de maan, wat betekenen die zwarte plekken op de maan, waar komen die vandaan. Via een experiment met spiegels proberen ze een verklaring te geven, maar overtuigt niet. Uiteindelijk zegt Beatrice, de maan staat het verst af van de bron, niet de dichtheid van de maan, maar het lichtverschil veroorzaakt die vlekken. Het zijn dus geen fouten in Gods schepping.

Canto III

In de eerste hemelsfeer, de maan, voor Dante staande voor onstandvastigheid, ontmoet hij schimmen die in hun leven onstandvastig waren, die hun beloften hebben gebroken. Een van hen is Piccarda Donati, zus van Corso (in de Hel) en Forese (in het Purgatorio) Donati, Dante's jeugdvriend.

Op Dante's vraag, wie bent u, zegt Piccarda eerst:

La nostra carità non serra porte (Canto III 43-45)

A giusta voglia, se non come quella
che vuol simile a sé tutta sua corte.

(De liefde sluit haar deuren nooit, en zij
Beveelt mij aan uw wens gehoor te geven;
God wil Zijn hof zo liefderijk als Hij.)*

En dan vertelt ze dat ze als kuis kloosterling Santa Clara het klooster door haar broer Corso gedwongen moest verlaten en moest trouwen met een Florentijnse man Rossellino della Tosa. Maar zij wordt als 'vergin sorella' aangeduid, aangevende dat zij nog steeds maagd is en derhalve haar belofte van kuisheid niet heeft gebroken. Gelijkelijk wordt verwezen naar Costanza, ook kloosterling – wat niet waar zou zijn -, die gedwongen moest trouwen met Enrico IV, zoon van Federico Barbarossa en moeder van Federico II, volgens Dante de laatste echte keizer, die ook om politieke reden het klooster verlaten zou moeten hebben. Dante zegt hierover: (Costanza) **generò 'l terzo e l'ultima possanza.**(Canto III 120) (de derde en de laatste vorst gegeven*)

Vervolgens bezingt Piccarda het hemels geluk dat de zaligen mogen genieten. Die zaligheid is vol en absoluut bij alle zielen in harmonie met de wil van God.

Die volheid wordt vergeleken met een glas zo vol dat er geen druppel meer bij kan.

Canto IV

Dante zit met 3 vragen, maar zwijgt. Beatrice leest ze af van het gezicht van Dante en zegt dat alle zaligen in het Empyreum verblijven, maar allen voelen de goddelijke liefde op een verschillende manier. Voor Dante, mens van vlees en bloed, lijken de zaligen naar mate hun staat van zaligheid in verschillende sferen te huizen. Juist vanwege die verschillende sferen kan Dante via de gesprekken met de daar aanwezige geesten hogerop komen tot aan het Goddelijke. Dante laat Beatrice zeggen:

Così parlar conviensi al vostro ingegno, (Canto IV 40-42)

però che solo da sensato apprende
ciò che fa poscia d'intelletto degno.

(Zo'n zichtbaar voorbeeld spreekt je sterker aan,
Want slechts langs de zintuiglijke kanalen
Vergaar je kennis die je kunt verstaan.)*

De tweede vraag betreft de vrije wil. De mens heeft de mogelijkheid om niet te bezwijken voor de druk van anderen, zelfs tot de dood erop volgt. De zaligen van de 1ste sfeer hebben minder verdienste omdat zij uiteindelijk wel zijn bezweken blijkend o.a. het huwelijk van Piccarda.

Canto V

Tot slot, de menselijke vrije wil, dat ons scheidt van de dieren, de grootste goddelijke gave. Hier wordt aangegeven dat de mensen zich aan hun geloften, daarbij hun vrije wil opofferend, als een afspraak tussen God en de mens moeten houden, geen enkele uitgezonderd.

Zo zegt zij:

Se credi bene usar quel c'hai offerto, (Canto V 32-33)
di maltoletto vuo'far buon lavoro

(Terugverlangen van wat men gaf is even
Verkeerd als weldoen met gestolen geld)*

Beatrice geeft nog voorbeelden. Zij wijst naar de Joden die hun Heer met offergaven eerden. Men mocht de gave, de aard daarvan variëren, maar niet de last. Een gelofte ruilen voor een nieuwe, zwaardere is alleen toegestaan in verhouding 4 tot 6.

Zij geeft als gezaghebbende vertolker van de goddelijke gedachte aan niet lichtvaardig geloften te doen, maar doe ook niet zo dwaas als Jefta, die beloofd had dat hij diegene zou offeren die als eerste bij thuiskomst hem tegemoet zou treden na van de Ammonieten te hebben gewonnen. De eerste was zijn dochter, hetgeen hij deed. Hetzelfde deed Agamemnon, ook hij doodde zijn dochter Iphigeneia, nadat hij dezelfde belofte had gedaan aan Artemis.

Tot slot wijst zij nog op de pauselijke gewoonte om gelovigen te verleiden tot het doen van een gelofte van kuisheid of armoede om hen daarna te verleiden voor veel geld middels de verkoop van aflaten daar afstand van te doen. Laat u niet als een mak schaap verleiden door hebzuchtigen die aflaten willen verkopen, houd u aan de bijbel, dat is voldoende om een goed christen te worden.

Na dit lange betoog stijgen Beatrice, (alhier geeft Dante aan de blijheid en de helderheid waarmee Beatrice Dante vergezelt, beelden die steeds terugkeren wanneer zij in een volgende hemelsfeer komen.)

Quivi la donna mia vid'io sì lieta (Canto V 94-96)

Come nel lume di quel ciel si mise
Che più lucente se ne fé 'l pianeta.

(Ik zag mijn leidsvrouw in verrukking raken
En stralen met zo'n gloed aldaar
De ster die ons ontving nog meer deed blaken.)*

en Dante verder op naar de 2de hemelsfeer, Mercurius, waar de geesten verblijven die veel voor het Christendom gedaan hebben.

Dit 5de Canto sluit hij af met de woorden, naar aanleiding van de ontmoeting met Justitianus en vragen van Dante: **Nel modo che 'l seguente Canto canta.** (Canto V 139) *Dat u zult lezen in de zesde zang*).*

Dit doet sterk denken aan soaps. Die sluiten een aflevering vaak af met een spannende aanduiding, waarop in de volgende aflevering wordt voortgeborduurd. Deze truc tref je ook bij boeken, thrillers. Ik denk dat Dante net zoals de makers van die soaps en boeken de spanning erin probeert te houden, de kijker of lezer probeert te blijven boeien door naar een volgend hoofdstuk te verwijzen.

Canto VI

Alhier alle aandacht voor Justinianus, keizer van het Oost-Romeinse rijk van 527- 565, schepper van het wetboek Corpus iuris civilis, uiteindelijk de basis voor onze wetgeving. Deze wordt gezien als het werk van God, immers bedoeld om een meer rechtvaardige en harmonieuze samenleving te scheppen. Dat goddelijke straalt natuurlijk ook op Justinianus zelf aan, die in de kerk van San Vitale in Ravenna met aureool staat afgebeeld, als vertegenwoordiger van God. Dante maakt van de gelegenheid gebruik om Justinianus, die inmiddels ook de keizer van Italië was geworden, tekeer te laten gaan tegen de Zwarte Welfen, die steun zochten bij de Franse koning en tegen de Ghibellijnen, die misbruik maakten van het symbool van de adelaar, juist een symbool van het keizerrijk.

Ook al verblijven hier de zaligen met minder verdiensten omdat ook zij zich hebben laten leiden tot eer en roem, toch mogen zij genieten van de goddelijke wil en de goddelijke harmonie met de anderen.

Dante grijpt nog even de kans om Justinianus toch nog iets persoonlijks over hem te laten zeggen. Hij prijst de Fransman Romeo di Villanova uit de Provence, die net zoals Dante, onterecht veroordeeld gedwongen was arm en bedelend in ballingschap te leven.

Hoezeer Dante zijn eigen ballingschap beroert geeft hij aan het eind van dit Canto aan, verwijzend naar Romeo:

indi partissl povero e vetusto, (Canto VI 139-142)

e se 'l mondo sapesse il cor ch'elli ebbe
mendicando sua vita a frusto a frusto
assai lo loda e più lo loderebbe

(Romieu verliet hem, arm en oud van dagen
En wist de wereld hoe men lijden moet,
Als men zich tot gebedel moet verlagen,
Zij zou hem nog meer loven dan zij doet.)*

Canto VII

Alhier wordt ingegaan op de vraag waarom God de Joden straft die toch zijn wil hadden uitgevoerd door hem te kruisigen en waarom God juist op deze wijze de mensheid heeft willen verlossen.

Als mens was Christus even gebonden aan de doodzonde, veroorzaakt door de verjaging uit het aards paradijs van Adam en Eva, zijn dood is daarom natuurlijk en tegelijk onnatuurlijk gezien zijn goddelijke natuur.

En vervolgt, Christus was genoodzaakt mens te worden om de mensheid te redden, een immense daad van medelijden. God had kunnen volstaan met de mensheid vergiffenis te schenken, zonder zijn komst naar de aarde. Dat strookte volgens Dante niet met zijn rechtvaardigheidsgevoel, ook de zoon van God zelf zou moeten boeten voor de zondeval.

E tutti li altri modi erano scarsi (Canto VII 118-120)

A la giustizia, se 'l Figliuol di Dio
Non fosse umiliato ad incarnarsi.

(En het gerecht was onvoldaan gebleven,
Als niet Gods Zoon zichzelf vernederd had
Het vlees aannemend om als mens te leven.)*

Beatrice sluit af met deze mooie terzine:

Ma vostra vita senza mezzo spira (Canto VII 142 -144)

La somma beninanza, e la innamora
Di sé sì che poi sempre la disira.

(Maar God heeft zelf de mens een ziel gegeven
Waar in zo'n liefde voor haar Schepper leeft
Dat zij steeds weer naar Hem wordt toegedreven)*

Een bewijs volgens Dante dat je na je dood zult verrijzen.

Canto VIII

Terwijl de schoonheid van Beatrice alleen maar toeneemt, komen zij aan in de 3de hemelsfeer, Venus, alwaar net zoals in de twee vorige hemelsferen niet volmaakte geesten verblijven, zijn die zich hebben laten inspireren door de zinnelijke liefde.

Venus kan een positieve en negatieve invloed hebben. Positief, ter bevordering van de samenleving van mensen, negatief, leidend tot zinnelijk genoegen, alwaar de passie overwicht heeft op de rede.

Hier ontmoet Dante zijn vriend Karel Martel, jong gestorven, voor Dante toonbeeld van deugdzaamheid, altruïsme en hoffelijkheid, kortom een ideale vorst. Hij vraagt hem waarom hij zo anders is dan zijn broer Robert, de latere koning van Napels.

Hij zegt hem dat dankzij de Goddelijke Voorzienigheid alle mensen anders zijn om gezamenlijk, ieder met een eigen taak, een gemeenschap te vormen.

Dante zegt dat het de plicht is van de mensen om zijn talenten zo goed mogelijk te gebruiken, maar tegelijk ook waarschuwend niet tegen die talenten in te gaan door mensen anders te laten zijn dan hun talenten ingeven.

Hij zegt dat als volgt:

Ma voi torrcete a la religione (Canto VIII 145-148)

tal che fia nato a cingersi la spada
e fate re di tal che'è da sermone:
onde la traccia vostra è fuor di strada.

(Maar nee, u weet de vechtersbaas te dwingen
Tot priesterschap, en kiest een staatshoofd dat
Zich liever wijden zou aan predikingen
Zo dwaalt u van het goddelijke pad.)*

Alhier wordt verwezen naar 2 broers van Karel Martel, Lodewijk en Robert. Lodewijk die een goed koning zou zijn geweest werd bisschop en Robert, koning van Napels, stelde belang in filosofie en schreef vele preken.

Hoe actueel! Ontdek, volg je talenten, dan komt het goed. Een goed advies aan al die leerlingen die nu eindexamen doen en straks hun levenspad moeten kiezen. Maar niet alleen voor hen, maar voor ons allen geldt dit advies.

Canto IX

Dante verwijst hier naar personen met een enigszins woelig liefdesleven. Cunizza, zuster van de tiran uit Treviso Ezzelino III, 4 echtgenoten en 2 minnaars, Provençaalse dichter Folquet, minnaar van 3 vrouwen en Rachab, hoer uit Jericho, die geholpen zou hebben bij de vestiging van het Beloofde land.

Zij allen hebben hun aardse liefde afgezworen in ruil voor de goddelijke.

Daarnaast kan Dante het niet laten om de personages zich politiek te laten uitspreken. Cunizza over de machtsmisbruik van de Welfen, Folquet, bisschop van Tolosa, over de hebzucht en laksheid van de Romeinse curie, o.a. verwijzend naar het ontbreken van aandacht voor het Heilige Land.

Maar Dante zegt, verwijzend naar de dood van Bonafatius VIII en verhuizing van het pausdom naar Avignon, dat het Vaticaan binnen kort bevrijd zal zijn van die ontucht.

Ma Vaticano e l'altre parti elette (Canto IX 139-142)

Di Roma che son state cimitero
a la milizia che Pietro seguette
tosto libere fien de l'avoltero.

(avoltero = adulterio, hij die kapot maakt, corrumpeert, in dit geval de kerk, die zijn goddelijke plicht verzaakt)

(Weet dat de Vaticaan, heel Rome, waar*

*De graven zijn van wie in vroeger tijden
Soldaat was in Sint Pieters legerschaar,
Zich aanstonds van die ontucht zal bevrijden.)*

(Vaticaan, niet het huidige Vaticaan, maar de heuvel waar Petrus begraven is.)

Dante schrijft dit toen hij in Verona te gast was bij Can Grande della Scala, voor Dante een ideale vorst en vredestichter voor Italië.

Canto X

De sfeer van de aarde achter zich latend bevinden Beatrice en Dante zich nu in de 4de hemel van de zon, symbool van de wijsheid, van de intellectuele verlichting, van God zelve.

In deze en volgende hemelsferen staan de kardinale deugden centraal, te noemen: bij de zon de wijsheid, bij Mars de strijdbaarheid, bij Jupiter de rechtvaardigheid en bij Saturnus de matigheid in het contemplatieve leven.

Na een proloog over de hemelse schoonheid, de harmonie en over de Drie-eenheid, praat Dante verder over de 12 wijzen, lichtende voorbeelden, die rond hen zweven.

Als eerste noemt hij Thomas van Aquino (1225 -1274), dominicaan, leerling van Duitse filosoof Albertus Magnus. Zijn Summa theologiae is Dante's belangrijkste bron voor christelijke vraagstukken. Vervolgens Franciscus Gratianus, monnik, op schrift steller van kerkelijke wetten, dan Petrus Lombardus, bisschop en opsteller van een theologisch handboek, dan Koning Salomo, auteur van het Boek der Spreuken, het Hooglied en het Boek der Wijsheid, dan Dionysius de Aeropagiet, - 1ste eeuw na Chr. - bisschop van Athene, beter bekende als de Pseudo Dionysius, vanwege de verwarring met een andere Dionysius uit de 5de eeuw, dan Paulus Orosius, geschiedschrijver, gevolgd door Severinus Boëthius, Romeins staatsman en filosoof, dan Isidorus, bisschop van Sevilla, Beda, een Engelse monnik, Richard, prior van een Parijs klooster en tot slot Siger van Brabant, een dertiende eeuwse filosoof.

Na deze opsomming valt Dante terug op het beeld van de hemelsfeer dat als een wiel ronddraait als de raderen van een uurwerk.

Canto XI

Als 2 karrenwielen van de kerk wordt hier alle aandacht gevestigd op 2 bijzondere wijzen: San Franciscus en San Dominicus, middels de woorden van Thomas van Aquino, dominicaan en San Bonaventura, franciscaan.

San Franciscus, omarmde de weg van de armoede, zoals ook zijn volgelingen, voor Dante was dat geen optie. Immers hij ontnam aan de kerk niet het recht goederen te bezitten, iets anders is de bovenmatigheid daarvan, daar was Dante fel op tegen.

Dante, die zelf in zijn jeugd waarschijnlijk de kloosterschool van de franciscanen in Santa Croce heeft bezocht, preekt San Franciscus ook om zijn moed en strijdbaarheid om naar Rome te gaan om aan de Paus toestemming te vragen zijn kloosterorde te mogen stichten en om naar het heilige Land te gaan, het land van de sultan om hem te bekeren Een beeld dat afwijkt van het algemeen aanvaarde beeld van een teruggetrokken, in armoede levende San Franciscus.

In regel 45 verwijst Dante naar de 'fertiel costa. De plaats waar Franciscus is geboren.

Hier introduceert Dante het woord 'fertile' dat door Dante als eerste wordt gebruikt.

Het komt van het Latijnse woord 'ferre', hetgeen betekent: (voort)brengen.

Canto XII

San Dominicus werd door San Bonaventura geprezen om zijn verdediging van het geloof, zijn strijd tegen de ketterij waaronder de Katharen.

Zij beiden staan symbool voor hun missie: de redding van de kerk en de mensheid.

Ook al wenst Dante dat beide richtingen een eenheid vormen, is de werkelijkheid anders. Beide ordes zijn in staat van ontbinding door interne tegenstellingen en verschillende inzichten. Dante doet een beroep op de ordes zich aan de bronnen van de ordes te houden.

Canto XIII

Bij monde van Thomas van Aquino vertelt Dante over de schepping en over het feit dat de ene mens beter is dan de andere. Hij ziet Koning Salomo als een wijs vorst, niet als een wijs mens. Hij

ziet als een ideale vorst, ook kijkende naar Justitianus en Karel Martel, een vorst die gebruik makend van zijn wijsheid het goede doet voor de mens.

Canto XIV

Alhier komt Dante terug, nadat Thomas van Aquino was uitgesproken, op een vraag over de verrijzenis der doden die hij Koning Salomo laat beantwoorden. Dante vraagt hoe het staat met de met vol licht omgeven zielen als tijdens de Dag des Oordeels daar ook de lichamen door hun verrijzenis aan toe worden gevoegd. Lichaam en ziel zullen nog meer licht vergaren, nog meer volkomen wezen, in het aanschijn van God, het lichaam zal blijven, als brandend houtskool in vlammen.

In deze 3 canti der wijzen heerst een hoge en nobele poëtische sfeer, waarin liefde en deugdzaamheid centraal staan.

Het heeft grote gelijkenis met de wijzen uit het Limbo, aldaar de filosofen, op zoek naar de waarheid, zonder het licht van het geloof, maar alhier verenigd andere wijzen maar dan wel verlicht door een ander licht: het geloof.

Samen met de beeldschone Beatrice opgestegen naar de 5de hemel, die van de rode ster Mars, treffen zij de zielen aan van hen die voor het geloof hebben gestreden en de marteldood hebben gevonden.

Hij ziet dan zielen die zich in de vorm van een Grieks kruis, alle armen even lang, met in het midden de beeltenis van Christus. Het verwijst naar de dood en verrijzenis van Christus. Zangen omgeven hen. Dante stond perplex van al dat schoons, zoals hij zelf zegt, niet in staat om dit in woorden uit te drukken.

Canto XV

En dan ziet hij Cacciaguida, zijn betovergrootvader, als martelaar gestorven tijdens de tweede kruistocht. Voor Dante rede om trots te zijn op deze voorvader, zijn goede daden stralen op hem af. Het leidt tot een wederzijds uitspreken van grote waardering.

Hij geeft aan dat het werk van Dante is ingegeven door de Goddelijke Voorzienigheid. Voor Dante is dat de antwoord op de vraag waarom het juist aan hem gevraagd is. Het zijn zijn buitengewone talenten die hem gegeven zijn om deze moeilijke en zware taak te vervullen, tot eer en roem van het nageslacht. Hij kan volgens Cacciaguida rekenen op steun van boven, maar moet wel zijn ballingschap verdragen, met alle beperkingen en kwellingen van dien.

Tussendoor vertelt Cacciaguida over de tijd dat hij in Florence leefde. Het was toen nog een rustige stad, waar de klokken klonken, waar de mensen liepen, eenvoudig gekleed, niet behangen met gordels, diademen of filigrain, ouders hoefden nog geen angst te hebben dat hun dochters iets zou overkomen. Florentijnen hoefden geen strijd met Rome aan te gaan, want zo zegt Dante hier: **nel montar sù, così sarà nel calo** (Canto XV 111) (*Want wie snel stijgt, zal snel ten onder gaan**).

Wie kent deze uitdrukking, je zou zeggen tegeltjeswijsheid, niet, zie hier de bron.

Hij prijst verder enkele Florentijnse families, die later in de tijd van Dante het beeld van de stad zouden bezoedelen zoals Lapo Salterello of Ciaghella della Tosa, waarna hij zijn verhaal afsluit met een verwijzing naar zijn dood in het Heilig land.

Canto XVI

Nadat hij vertelt heeft waar hij vandaan komt, waar hij geboren is, hoe zijn stad er toen uitzag, nog klein, vredig, gaat Cacciaguida verder met het noemen van allerlei namen die de stad geen goed deden zoals Fazio dei Morubaldini of Baldo d'Aguglio. Door de instroom van allerlei mensen en toename van de grond werd de stad steeds groter, tegelijk met de toename van de hebzucht en corruptie. Naast de reeks van adellijke geslachten, allen van invloed op de welvaart of neergang van de stad noemt Dante nog Buondelmonte dei Buondelmonti, wiens breken van zijn trouwbelofte met een meisje van de familie Degli Amidei en zijn huwelijk met een Donati, aanleiding was tot de splitsing tussen de Welfen en Ghibellijnen.

Dante zucht, was hij maar in de Ema, een rivier vlakbij Firenze verdrongen en niet veel later vermoord nabij de Ponte Vecchio, dan was de stad niet verscheurd geworden, dan zou het daar een vreedzaam leven zijn.

Con queste genti vid'io glorioso (Canto XVI 151-154)

E giusto il popol suo, tanto che 'l giglio
non era ad asta mai posto a ritroso,
né per division fatto vermiglio.

(Onder die heren heerste er nog vrede
De stadbevolking was nog niet verscheurd,
De witte lelie was nog niet vertreden
En niet door twist en tweedracht rood gekleurd)*

Voor 1260 had de Florentijnse vlag een witte lelie in een rood veld, dat werd na de overwinning op de Ghibellijnen een rode lelie op een wit veld, hetgeen nog steeds zo is.

Canto XVII

Terwijl in het vorige Canto de stad Firenze centraal stond, is het nu alle aandacht voor Dante zelf, zijn lot.

Dante zinspeelt op de vijftal voorspellingen over zijn ballingschap die hem gedaan zijn tijdens zijn tocht door de Hel en het Purgatorio. Hij vraagt aan Cacciaguida, die dicht bij het punt staat waar toekomst en verleden zich openbaren, wat hem nu te wachten staat. Verwijzend naar Hippolytus, ooit uit Athene verdreven, zegt hij dat Dante ver van Firenze zal leven, dat zal je bedroeven, maar nog het meest 'je domme kameraden, ontrouw gezelschap in dat tranendal*".

Hier vlakbij elkaar enkele terzinen die heden ten dage nog gebruikte uitdrukkingen bezigen.

Dette mi fuor di mia vita futura (Canto XVII 22-24)

parole gravi, avvegna ch'io mi senta
ben tetragono ai colpi di ventura.

(Een aantal schimmen zaken te voorspellen
Die mij, al zal ik wel onwrikbaar staan
Onder Fortuna's slagen, blijven kwellen.)*

Een tetragono staat voor soliditeit, stabiliteit. Verwijst naar iemand die ondanks tegenslagen zich staande houdt.

Tu proverai sì come sa di sale (Canto XVII 58-60)

lo pane altrui, e come è duro calle
lo scendere e 'l salir per l'altrui scale.

*(Te zout zal jou het brood van vreemden smaken; *
Klimmen en dalend zul je ook op tal
Van vreemde trappen diepe zuchten slaken;)*

Hier verwijst hij naar het brood van Firenze dat is zoutloos, daarbuiten wordt zout gebruikt. De trappen verwijzen naar de paleizen waar hij tijdens zijn ballingschap zal verblijven. Deze uitdrukking gebruikt diegene die ergens anders ver van huis verblijft en klaagt over het voedsel dat hij krijgt waar hij niet aan gewend is.

Di sua bestialitate il suo processo (Canto XVII 67-69)

farà la prova; sì ch'a te fia bello
averti fatta parte per te stesso

(Hun stommiteit wordt in de loop der tijd
Bewezen, en je wordt erom geprezen
Dat jij een eenmansfactie hebt geleid.)*

De beestachtigheid verwijst naar de Witte Welfen, waar Dante afstand van heeft genomen. De uitdrukking "preferisco fare parte per me stessa" wil zeggen: ik geef de voorkeur onafhankelijk te blijven.

In Verona zal hij de gast zijn van Can Grande della Scala, voor wie hij grote waardering heeft. Cacciaguida adviseert Dante zich goed voor te bereiden op de tijd van de ballingschap. Tegelijk ook zijn tegenstanders niet te sparen. Dante laat Cacciaguida zeggen:

Questo tuo grido farà come vento, (Canto VII 133-135)

che le più altre cime più percuote;
e ciò non fa d'onor poco argomento.

(Zoals een storm de hoogste bomen deert,
Zal jouw protest de machtigsten duperen,
Een daad waarom je later wordt geëerd.)*

De eer die Dante ten deel is gevallen met zijn Divina Commedia is een voorspelling die zeker is uitgekomen.

Canto XVIII

In dit Canto gaat Dante verder met het noemen van christenen, wier heldendaden in de bijbel, heldendichten of in ridderromans zijn beschreven.

Maar alvorens dat te doen, kan hij het niet laten de schoonheid van Beatrice te beschrijven. Hij zegt, zo mooi, ik kan dat niet beschrijven, ik vertrouw mijn eigen zeggingskracht niet, ondertussen zegt hij toch:

Tanto poss'io di quel punto ridire

che, rimirando lei, lo mio affetto
libero fu da ogne altro disire,
fin che 'l piacere eterno, che diretto
raggiava in Beatrice, dal bel viso
mi contentava col secondo aspetteo.

(Ik kan van dat moment slechts memoreren(Canto XVIII13-18)
Dat ik, terwijl ik keek naar haar gelaat,
Niets anders dan die aanblik kon begeren,*

*Totdat de schoonheid Gods, in overmaat
Weerspiegeld in de blik van mijn beminde
Mij met haar gloed ten volle had verzaad.)*

En dan roept Beatrice Dante op bij de les te blijven, begrijpend dat Dante zo van haar onder de indruk is.

Vincendo me col lume d'un sorriso, (Canto XVIII19-22)

ella mi disse: 'Volgiti e ascolta;
ché non pur ne'miei occhi è paradiso.

*(Zij sprak terwijl haar glimlach mij verblindde:
'Wend je nu van mij af en luister, want
De hemel is ook buiten mij te vinden'.)*

Je ziet deze scene zo goed voor je, Dante zeer onder haar indruk, kan zijn ogen niet van haar afhouden, maar zij houdt hem met beide benen op de vloer.

Cacciaguida volgt met het noemen van namen, zij die zweven in het eerder genoemde Griekse kruis, Jozua, onder wiens keizerschap het Beloofde land werd veroverd, Judas Maccabaeus, een Joodse aanvoerder, Karel de Grote, in 800 tot keizer gekroond, Roeland van het Roelandslied, Guillaume en Rainouart, ridders, Godfried van Bouillon en Robert Guiscard.

Wederom laat Dante zich gaan in de beschrijving van de schoonheid van Beatrice, nog mooier dan hiervoor nu ze naar de volgende hemelsfeer, de zesde, die van Jupiter, zijn opgestegen. Zij zien

de zielen, een M vormend, uitgroeiend tot een adelaar, het symbool van de Monarchia. Maar verwijst ook naar de laatste letter M van het woord 'Iustitiam'.

Vervolgens worden meer letters beschreven, samen vormend de tekst: Diligite iustitiam qui iudicatis terram, of te wel: 'Bemint de gerechtigheid, gij heersers der aarde'. (uit het Boek der Wijsheid)

Tot slot vraagt Dante de Geest die de wereld beweegt, om invloed uit te oefenen op al die kerkleiders die hun macht misbruiken, zich schuldig maken aan simonie of mensen de toegang tot de communie ontzeggen, omdat zij het leven van de Pausen dwarszaten.

Canto XIX

Na een lofzang over de adelaar, roept Dante wederom de vraag op die hij ook in de Hel gesteld heeft, hoe zit het nu met al diegene die nooit van Christus hebben gehoord of diegene die buiten hun schuld ongedoopt gestorven zijn.

Als antwoord geeft hij aan dat diegene die niets van Christus heeft kunnen weten tijdens het Laatste Oordeel hem nader zullen staan dan de vele die roepen Christus, Christus*.

En dan noemt Dante vele Christelijke vorsten die nooit het rijk der hemelen zullen betreden vanwege hun hoogmoed, wellust, lafheid of hebzucht zoals: Albrecht van Habsburg, Philips de Schone, Edward I of II van Engeland en Robert Bruce van Schotland, Wenceslas IV van Bohemen, Ferdinand IV van Castilië, Karel II van Anjou, Frederik II van Aragon en nog zestal anderen.

Canto XX

De goddelijke gerechtigheid blijft Dante bezig houden. Hoe kan het zijn dat God het toelaat dat de mensheid wordt geregeerd door onwaardige pausen en heersers terwijl grote staatslieden, dichters of wijsgeren hun de toegang tot de hemel wordt ontzegd. Dante laat de adelaar zijn pupil zien waarin koning David verkeert, schrijver van de Psalmen, verdiensten die hem tot het Paradiso hebben toegelaten, vervolgens 5 andere lichten in de oogkas van de adelaar die zich eveneens tijdens hun leven hebben onderscheiden door hun rechtvaardigheid, te noemen: Trajanus, die rechtvaardigheid geschonken heeft aan een weduwe, Hizkia, een rechtvaardige koning van Juda, Constantijn de Grote, Willem II van Hauteville, koning van Sicilië en tot slot de Trojaans krijger Rhipeus, die door Vergilius in de Aeneas de meest oprechte, rechtvaardige Trojaan van allen was genoemd.

Van deze 6 geesten leefden 3 voor en 3 na Christus, aangevend dat men mits rechtvaardig, ook als niet gedoopte, niet-Christus kenner toch het Paradiso kan bereiken, alles gebaseerd op de goddelijke rechtvaardigheid, niet door engelen en heiligen te doorgronden, laat staan door een mens. Probeer dat niet, zegt Dante, want onze kennis is beperkt. Hier past dus menselijke bescheidenheid t.o.v. de ongekendheid van de goddelijke tekenen.

Canto XXI

Als eerder gezegd hoe hoger in de hemel opgestegen hoe schoner Beatrice's schoonheid, hoe heftiger het vuur dat ze uitstraalt, zeker als ze licht, zo heftig dat dit zijn mensenogen kan doen verzengen.

Hij legt zich hierbij neer, de nederigheid zelve. Ook dat zijn gehoor de hemelse muziek niet meer kan verdragen.

Alhier de 7de hemel, die van Saturnus, symbool van gematigdheid. Hier bevinden zich de geesten die het wereldse leven hebben afgezworen en zich richt op contemplatie en onthouding. Vandaar dat hier stilte heerst, om alle ruimte te bieden voor gebed en contemplatie.

Hij ontwaart een eindeloze ladder, met aan weerskante allerlei lichten, symbool van het ascetisch leven, zoals hij op Mars het kruis zag, symbool van de verlossing, op Jupiter de adelaar, symbool van de wereldlijke orde

Met Petrus Damianus, die leefde rond 1030, kloosterling, op goddelijk initiatief van de trap gedaald, sterk verlicht, bespreekt hij de voorbeschikking en de verloedering van de clerus. Hij doet dat door de eenvoud van Petrus en Paulus tegenover de 'vetheid' van de clerus te stellen. Zij, lieden van de clerus, hebben 2 dienaren nodig om hen te steunen en rechtop te houden, eenmaal te paard, hun kleed is net zo omvangrijk om 2 paarden te omhullen.

Voorts geeft Damianus het verzoek door om aan de mensheid kenbaar te maken dat Gods wil is ondoorgroendelijk, probeer dat als mensen niet te begrijpen.

Aan het eind van dit Canto en het verhaal van Damianus verschijnen meer lichten, die allen om Damianus heen wentelen totdat zij allen een uitroep slaken, door Dante niet verstaan.

Canto XXII

Beatrice gaat nog even in op de uitroep die Dante deed schrikken. Zij beschermt hem als een moeder haar kind, immers al wat hier gebeurt is goed. Het geschreeuw van de engelen duidt op de wraak van God voor de zondaars van de kerk, zij zullen de dans niet ontspringen.

In nederigheid verzonken laat Dante zich aanspreken door de heilige Benedictus, rond 500 de stichter van de benedictijner kloosterorde op de Monte Cassino bij Rome.

Hij vertelt dat hij als eerste het geloof verkondigde en velen heeft gered die, misleid door een profane cultus, zondig dwaalden* (Canto XXII 44-45), zoals ook andere kloosterlingen dat deden zoals Macarius en Romoaldus, stichter van het klooster der camaldolenzen te Camaldoli. (Zie mijn verwijzing In viaggio con Dante, maart 2021)

In nederigheid, onder de indruk van het licht van Benedictus en van het feit dat Dante hem mag aanschouwen, vraagt Dante hem of hij het Licht tegemoet mag treden.

En dan zegt Benedictus:

Ond'elli: 'Frate, il tuo alto disio (Canto XXII 61-66)

s'adempierà in su l'ultima spera,
Ove s'adempion tutti li altri e 'l mio.
Ivi è perfetta, matura e intera
ciascuna disianza; in quella sola
è ogne parte là ove sempra era.

(Hij zei: 'Van dit verlangen zo verheven, *

Wacht u vervulling in de hoogste kring (het Empyreum, verblijfplaats van God)

Waar alles wordt vervuld waar wij naar streven,

*Want daar kent elke wens voleinding,
Voltooid, gerijpt, volmaakt in elk begeren,
Bewegingloos elk deel der ordening.)*

Maar tegenwoordig streven mensen niet meer naar het hoogste, zie het verval van de kloosters, waar rovers, dieven en vrekken nu huizen, zie het geld dat ze opstrijken in plaats het aan de armen te geven. Deemoed, daarop baseerden wij ons leven, ons geloof, en zie hoe nu alles wat wit was bruin is geworden. Moge God deze schande ooit doen verdwijnen, zo eindigt Benedictus zijn contact met Dante, waarna hij de trap opstijgt. Beatrice en Dante volgen hem op weg naar de sfeer der Vaste Sterren, van het sterrenbeeld Tweelingen, het tijdstip van mijn geboorte, - hoe vreugdevol ben ik dat te mogen lezen - , en die van Dante.

Hij bezingt deze sterren als volgt:

O gloriose stelle, o lume pregno (Canto XXII 112-115)

di gran virtù, dal quale io riconosco
tutto, qual che si sia, il mio ingegno,

(O sterren vol van kracht en luister, gij
Die met uw invloed mijn talent bepaalde,
Hoe groot of hoe bescheiden het ook zij,)*

Met zo'n sterrenbeeld heb je toch geen reden tot klachten, dacht ik zo.

Vanaf deze plek kijkt Dante neer op de aarde, een klein perkje, als een astronaut vanuit een ruimteschip, dat hem het volgende ontlokt:

L'aiuola che ci fa tanto feroci, (Canto XXII 151-154)

Volgendom'io con li eterni Gemelli,
Tutta mi apparve da'colli a le foci;
Poscia rivolsi li occhi a li occhi belli

(Daar ver beneden zag ik het geringe,
Omgolfde perkje liggen dat zozeer
Het slechte opwekt in ons stervelingen.
Toen zocht mijn blik haar mooie ogen weer)*

In 2018 heeft een lezenswaardig artikel gestaan, verwijzend naar de 'aiuola', eigenlijk een kleine 'aia', dorsvloer. Zo te zien wordt hier verwezen naar het graan op de dorsvloer dat ons tot een wilde, feroci, maakt. Wij, heden ten dage, zien hier meer ons omgaan met de wereld in, meer als woestelingen dan als lieden die zorgzaam met elkaar en onze aarde omgaan.

["L'aiuola che ci fa tanto feroci" Dante nell'epoca dell'intolleranza - la Repubblica.it](https://www.repubblica.it/cultura/2018/05/14/dante-nell-epoca-dell-intolleranza/)

Canto XXIII

Nog steeds buitengewoon onder de indruk van de ogen van Beatrice en haar pracht, haar stralenkrans, wordt hij getroffen door een grote hoeveelheid licht. Beatrice geeft hem vertrouwen en vraagt hem niet naar haar maar naar de plek te kijken waar de Roos (Maria) groeit en waar lelies (de apostelen) stralen. Dante raakt in verrukking, immers hij had altijd Maria, naar wie hij dagelijks bidt, willen aanschouwen.

Een lichtflits omringde haar, zoals ook wonderschone gezangen. Maria, ook wel door Dante de Sterre of de Saffier genoemd, verdwijnt weer uit beeld, Dante kan haar niet meer volgen, terwijl engelen het Regina Caeli, vorstin des hemels, aanhieven. Zo zijn zij vervuld van het belang dat Maria had in de redding van de mensheid.

Het is voor Dante een enorme opgave steeds te zoeken naar woorden, beelden om ons duidelijk te maken hoe hij die bijna niet te beschrijven hemelse sferen, de mystieke wereld, ziet. Hij doet dat door soms hele aardse dingen aan te roeren zoals hij bijvoorbeeld het eerbetoon van de engelen aan Maria omschrijft:

E come fantolin che 'nver' la mamma (Canto XXIII 121-126)

tende le braccia, poi che 'l latte prese
per l'animo che 'nfin di fuor s'infiamma;

ciascun di quei candori in sù si stese
con la sua cima, sì che l'alto affetto
ch'elli avieno a Maria mui fu palese.

(Zoals een pasgevoede zuigeling
De armpjes naar zijn moeder uit zal steken
Verlangen naar haar warme koestering)*

*Zo strekten zich, terwijl ze naar Haar keken
De lichten tot een vlam. Hun liefde voor
Maria is uit dat gebaar gebleken.)*

Canto XXIV

In de volgende 3 Canto's getuigt Dante van zijn geloof, hoop en liefde ten overstaan van Petrus, Jacobus en Johannes.

Toen Beatrice aan de hemelschare te kennen gaf dat haar metgezel al wat broodkruimels had gegeten maar dat hij nog wat behoefte had aan water om zijn dorst naar kennis te verzadigen, vervulde wederom een bijzondere lichtkrans de ruimte. Omgeven door een voor Dante niet beschrijven mooi koorgezang, treedt apostel Petrus uit de rei en vraagt op aandringen van Beatrice aan Dante: Wat is het geloof?

Wat antwoord Dante?

Fede è sustanza di cose sperate (Canto XXIV 64-66)

E argomento de le non parventi;
E questa pare a me sua quiditate.

(Is het geloof de vaste grond van wat*)

*Wij hopen, en ook het bewijs van zaken
Die wij niet zien: de hoofdzaak lijkt me dat.)*

En op de vraag hoe Dante tot het geloof is gekomen, antwoordt hij, door de Heilige Geest die met zijn invloed het Oude en Nieuwe testament heeft doen schrijven. Door de wonderen van Christus wordt de waarheid van die boeken ondersteund. En mochten die wonderen niet waar blijken, dan nog, volgens Dante, door het feit dat zoveel mensen het christelijk geloof aanhangen is al een wonder op zich. Onder instemming met die antwoorden van Dante en onder het gezang van het Te Deum vraagt Petrus nog aan Dante wat hem zo op aard tot dit geloof had aangespoord. Hij geeft aan dat hij in God gelooft, dat wij van God zijn en tot hem zullen wederkeren, daarnaast in de Drie-eenheid, zoals bevestigd in het Oude en Nieuwe Testament. Daarna verdween Petrus al draaiend rond Dante en zingend en zegenend, zo content was hij met zijn antwoorden.

Canto XXV

Niet wars van enige hoogmoed of zelfkennis, hoopt Dante dat Firenze, nu nog in het bezit van de wolven, hem weer zal toelaten en dat ze hem als dichter zullen tooien met een lauwerkrans in de Doopkapel, waar hij is gedoopt. En dan verschijnt de apostel Jacobus, *de heilige voor wie de pelgrims in Noord Spanje samenstromen**.

Jacobus is in 44 na Christus gestorven tijdens het bewind van Agrippa I, als eerste van de apostelen de marteldood. Zijn lichaam zou volgens de legende na zijn dood zijn overgebracht naar Spanje.

Petrus was, *zoals 2 duiven samen kunnen wezen, koeren en fladderen in harmonie**, zeer verheugd Jacobus te zien.

Dante wordt gevraagd aan te geven wat voor hem de hoop betekent. Beatrice antwoordt voor Dante door te zeggen dat er op aard geen sterveling is, die strijdt voor de kerk van Christus, die meer hoop heeft dan hij.

Op de vraag wat hoop is antwoordt Dante:

'Spene,' diss'io, è uno attender certo (Canto XXV 67-69)
de la gloria futura, il quale produce
grazia divina e precedente merito.

(Zo had ook ik mijn antwoord snel gereed:
'Hoop is vertrouwen op het hemels leven
Dat God ons schenkt als men het goede deed.)*

Na nog een uitwijding over de bronnen van de hoop daalt een nieuw licht af, dat van de apostel Johannes.

Verblind blijft Dante Johannes aan staren. Hij vraagt waarom doe je dat? Dan zegt Johannes: mijn lichaam is nog op aard, in staat van ontbinding, wachtend op de dag des oordeels. Alleen Christus en Maria bevinden zich met ziel en lichaam in de hemel en vervolgt met het verzoek aan Dante te vertellen op aard wat hij hier gezien heeft. En dan rondkijkend constateert Dante geschrokken dat zijn Beatrice niet meer te zien is, zo verblind was hij.

Canto XXVI

Terwijl Johannes Dante geruststelt dat zijn gezichtsvermogen spoedig zal terug keren laat Dante Johannes zeggen dat het goede tot liefde leidt. Zijn liefde tot God is toegenomen naarmate Dante zich meer bewust is geraakt van het bestaan der dingen, zijn eigen bestaan, de dood van Christus en de hoop op het eeuwig leven. Waarna het heilig, heilig, heilig wordt aangeheven, waar ook Beatrice aan mee doet.

En dan verdwijnt door het licht van Beatrice de verblindende uit de ogen van Dante en aanschouwt hij Adam, symbool van de verlore mensheid.

Dante wil met Adam over de taal praten, maar zegt ondertussen dat hij niet uit het Paradijs is verdreven vanwege de appel, gulzigheid, die hij in het zesde uur opat, maar vanwege de hovaardij, de beperkingen van het menselijk intellect.

Zijn taal bestaat niet meer, zegt Adam, ook niet ten tijde van de bouw van de toren van Babel. Taal leeft, groeit mee met de tijd, het is iets van de mens zelf hoe hij zich uit wil drukken. Dante wil daarmee ook onderstrepen dat de volkstaal net zo goed gebruikt kan worden om zich al of niet poëtisch uit te drukken als het Latijn.

Canto XXVII

In dit laatste Canto dat zich afspeelt in de sfeer van de Vaste Sterren maakt Dante zich klaar voor zijn verblijf in de vergeestelijkte hemelen.

Dante geeft Petrus, rood aangelopen, nog voor de laatste keer de kans tegen Paus Bonifacius VIII te keer te gaan, zijn honger naar macht en geld, o.a. middels het grootschalig gebruik van aflaten te verafschuwen.

Dat te keer gaan wordt met een ongebruikelijk heftigheid verwoord en dan te bedenken dat dit in de sfeer van het oh zo vredig geachte Paradiso door Petrus zelf wordt uitgesproken.

Zelfs Dante en Beatrice lopen rood aan van dit woordengeweld van Petrus.

Quelli ch'usurpa in terra il luogo mio, (Canto XXVII 22-27)

il luogo mio, il luogo mio, che vaca
ne la presenza del Figliuol di Dio,
fatt'ha del cimitero mio cloaca
del sangue e de la puzza; onde 'l perverso
che cadde di qua sù, là giù si placa.

*(Hij die op aarde zich mijn stoel liet geven, *
Mijn stoel, mijn stoel die, om zijn euvelmoed,
Voor Christus echter ledig is gebleven,*

(dit verwijst naar het idee dat Dante Bonifacius VIII geen waardige plaatsbekleder van Christus op aarde achtte)

*Maakt van mijn graf een put vol drek en bloed,
Wat hem - is Lucifer- in de diepte moet betreuren
Dat hij is neergestort, genoeg doet'.)*

En zo gaat Petrus nog even door met zijn afschuw over de kerk uit te spreken, afsluitend met het verzoek aan Dante net zoals Cacciaguida en Petrus Damianus dat hadden gedaan om te verhalen wat hij hier gezien heeft.

Beatrice nodigt Dante uit nogmaals naar de aarde te kijken, te zien hoe groot Gods voorzienigheid is waarna Dante opstijgt naar de negende hemel, het primum mobile. Beatrice verklaart de essentie, dat wat alles doet bewegen, over alle hemelse sferen heen hangt, de oorsprong der dingen.

Canto XXVIII

Nadat Dante zijn ogen van de mooie ogen van Beatrice had afgewend, zag hij in een oogwenk een stralend Lichtpunt, God, waaromheen negen kringen van roterend vuur.

Dante vraagt zich af hoe hij deze lichtkringen moet zien ten opzichte van de hemelsferen die rond de aarde draaien. Beatrice geeft aan dat de grote van de hemelsferen wordt bepaald door de deugd en de redding die deze sferen bepalen. Deze worden bestuurd door Engelen, de grootste, het dichtst bij God, het Primum mobile, door de Serafijnen.

Beatrice geeft aan dat de aardse sferen en de goddelijke kringen elkaars gelijke en tegengestelde zijn. De grootste sfeer, diegene met het meeste invloed, het fysieke universum van de Primum mobile, is gelijk aan de kleinste kring, het metafysische universum, dat het dichtst bij God verkeert. Net zoals in Canto II van het Paradiso worden hier nogmaals de sferen genoemd en wel in groepen van 3 triaden. De eerste triade, de Serafijnen, Cherubijnen en de Tronen. De volgende triade, de Heerschappijen, Krachten en Machten en de laatste triade, de Vorstendommen, Aartsengelen en Engelen.

Tot slot zegt Dante dat de liefde voor God voortkomt uit kennis. Deze kennis komt weer voort uit verdienste en genade oftewel een deel is aangeboren en een deel moet je echt zelf verwerven, daar moet je moeite voor doen. Oftewel, niets komt van zelf, ook de goddelijke liefde dus niet.

Canto XXIX

Na de aandacht voor de hiërarchie der engelen, nu die voor de betekenis daarvan. God schiep de engelen, door hen te bezielen met leven dat zij van de Heer ontvingen. Vorm en materie, dat zijn de engelen, vormen samen het heelal, hetgeen tezamen orde en structuur van het hemelse vormden. Maar wat deed God voordat God de schepping realiseerde? Dante geeft aan:

Né prima quasi torpente si giacque (Canto XXIX 19-22)

ché né prima poscia procedette
lo discorre di Dio sovra quet'acque.

(Voordien lag God niet neer in ledigheid,
Want vroeger tijd noch later tijd bestonden
Eer Hij zich aan de schepping heeft gewijd.)*

Na de schepping der engelen zijn meteen een aantal op aarde neergevallen door toedoen van Lucifer, dankzij zijn hovaardigheid. Deze engelen alhier verkeren in Gods aanschijn, zien hem en niets anders. Hebben dan ook geen bewustzijn, geheugen of verstand, zoals soms, o.a. door Augustinus, wordt beweerd. Er komen op aarde meerdere dwalingen voor, mede door wijsgeren op zoek naar eigen roem, maar Dante geeft aan dat het noodzakelijk is zich aan de leer van de Heer te houden en deze te verkondigen. Ontelbaar veel engelen heeft God geschapen, allen Gods licht middels spiegels uitstralend. Zij allen kijken God aan, laten wij ook zijn stralengoed aanschouwen.

Canto XXX

Dante komt nu aan in de allermooiste, indrukwekkendste deel van het Paradiso, in het Empyreum, wat Dante noemt: *uit zuiver licht bestaande hemelstreken**. Dante voelt zijn beperkingen in het verwoorden van de schoonheid van Beatrice. Wat ik ook schrijf, het zal nooit voldoende zeggingskracht hebben, zo verheven is de schoonheid van Beatrice. Hij moet zich erbij neerleggen, hopen dat een hogere macht haar schoonheid zal bezingen, zodat ik zelf – Dante – mijn krachten voor de laatste Canto's kan sparen.

Alhier, badend in een zee van licht, de engelen en de lichamelijk gelukzaligen die op de dag des Oordeels voor een ieder zichtbaar zullen zijn. Hij ziet een lichtstroom, de goddelijke genade, ingebed in beide oevers, de testamenten, vonken, zijnde de engelen en bloemen zijnde de gelukzaligen. Eerst nog onvolmaakt, niet door mensen ogen geheel te doorgronden, maar eenmaal van het goddelijk nat gedronken kon hij alles in totale volmaaktheid, in al zijn pracht, aanschouwen. Hij is een en al verbazing te zien wat hij ziet, zich bevindend in een roos van bladeren, waarna Beatrice wijst op al diegenen die witte kleding dragen, op de stad Jeruzalem, op de lege zetel met keizerskroon, bedoeld voor Hendrik VII, die Italië moest redden. Dat is niet gelukt vanwege zijn vroege dood, maar ook niet door toedoen van Paus Clemens V, die net zoals Bonifacius zijn tijd in de hel zal moeten doorbrengen. Alhier de laatste woorden die Dante wijdt aan het aardse, esthetische contemplatie is wat hem nu bezighoudt.

Canto XXXI

Hij heeft nu een hemelse staat van extase bereikt, hij heeft God, het Lichtpunt mogen aanschouwen, hij heeft Beatrice niet meer nodig. Engelen en gelukzaligen omringen hem. Engelen gaan als bijen naar de honing de roos binnen en er weer uit richting God, met een aangezicht van levend vuur en gouden vleugels en een wit

gewaad. Hij keek zijn ogen uit, een en al verwondering. Hij zocht naar Beatrice, maar trof een oude grijsaard in wit gewaad aan die hem wijst waar Beatrice is, ver van hem vandaan, gezeten op de derde rij van boven, met een krans omgeven. Hij bidt dan tot haar, haar dankend voor haar geleide, voor haar hulp, door liefde gedreven, om hem in redding te brengen. Dankend voor haar verzoek aan Vergilius om Dante te begeleiden, haar vragend hem, in al zijn nederigheid beseffend het niet alleen te kunnen, te helpen zijn zuiverheid te behouden tot aan zijn dood toe om dan het Paradiso te kunnen bereiken, aldus:

La tua magnificenza in me custodi, (Canto XXXI 88-90)

sì che l'anima mia, che fatt'hai sana,
piacente a te dal corpo si disnodi.

(Bewaar in mij je wonderbare zegen,
Totdat mijn ziel, die jij genezen kon,
Rein dankzij jou de aard zal zijn ontstegen'.)*

Nog eenmaal keek zij glimlachend Dante aan, waarna haar blik naar het Goddelijke draaide.

Die grijsaard is Bernardus van Clairvaux, benedictijn, die later rond 1116 in Clairvaux een cisterciënzer klooster stichtte.

Bernardus adviseert Dante te kijken naar de bloemenpracht, probeer er aan te wennen, zoveel licht, er komt nog meer. Vervolgens naar boven, waar de Hemelkoningin, omringd door engelen met wijd gespreide vleugels, in het volle licht te zien is. Sprakeloos is hij, haar glimlach te aanschouwen, evenals Bernardus in alle genegenheid. Dankbaar ook, het is Maria geweest die Beatrice uitgezonden heeft om hem te redden.

Canto XXXII

Een beeld van het hemelse amfitheater wordt gegeven, een witte roos, waarin de zetels der heiligen, met een cirkel als basis. In twee helften verdeeld, een het Oude en een het Nieuwe Testament. Maria op de bovenste rij, Johannes de Doper daar tegenover. In de sfeer van het Oude Testament de namen van moeders naar het vlees, zij die geboren zijn uit het bloed, en in de sfeer van het Nieuw Testament, de vaders van de geest, zij die geboren zijn uit God.

Aan de voet van Maria zit Eva, schuldig aan een diepe wond, de erfzonde door de komst van Christus op aarde genezen. Op de derde rij Rachel, met naast haar Beatrice. Vervolgens Sara, Rebecca, Judith en nog andere Joodse vrouwen.

Bij Johannes de Doper zijn te zien Franciscus, Benedictus en Augustinus en nog andere heiligen. Voorts nog ongedoopte Joodse kinderen en andere gedoopte kinderen.

De vraag over de plaats van het ongedoopte kind komt weer naar voren. Als Joods jongetje is de besnijdenis voldoende om *op vleugeltjes omhoog te varen*. Maar ongedoopten na de geboorte van Christus gaan naar het Voorgeborchte, aldus Dante.

Met een door engel Gabriël aangeheven: 'Wees gegroet Maria', wordt de blik van Dante naar Maria getrokken, *zo ontzagwekkend, zo wonderzoet, zo aan mijn beeld van God nabijgekomen**.

Dan wijst Bernardus Dante op 2 personen, gezeten naast Maria. Links Adam met naast hem Mozes en rechts van haar Petrus, met naast hem Johannes. En recht tegenover Petrus, Anna en tegenover Adam Lucia, zij die heeft bijgedragen aan Dante's verlossing, in alle drie de Cantiche genoemd. Het zijn dus 3 vrouwen geweest die Dante's redding mogelijk hebben gemaakt: Beatrice, Lucia en Maria. Het zij gezegd.

En dan geeft Bernardus Dante aan zich volledig op God, Hij die Liefde is te concentreren en vraagt hem samen tot Maria bidden, wier steun Dante nodig heeft in de weg opwaarts,

Canto XXXIII

Het laatste Canto van het Paradiso, van de Divina Commedia. Alhier komt alles tezamen, de persoonlijke reis van Dante door alle Cantiche heen, zijn zoektocht naar het allerhoogste, tegelijkertijd ook de eindbestemming van ons allen, ons als mens, de mensheid. Uiteindelijk hopen wij, als ik zo vrij mag zijn dat aan te nemen, net als Dante ooit tijdens het Laatste Oordeel of mogelijk eerder in de schoot van God te worden opgenomen. Zo kan men de Divina Commedia een werkelijk universeel karakter, het universum betreffend, toeschrijven.

Nu terug naar de tekst van deze laatste Canto.

Alvorens aandacht te besteden aan hem die Liefde is, stelt Bernardus aan het slot van het vorige Canto aan Dante voor eerst samen met hem een gebed te richten tot Maria waarna een buitengewoon indrukwekkende lofzang aan Maria volgt.

O.a. zegt Bernardus over Maria:

In te misericordia, in te pietate, (Canto XXXIII 19-21)

in te magnificenza, in te s'aduna
quantunque in creatura è di bontate.

(In u mocht medegevoel, bekommernis
En mildheid, al het goede samenstromen
Dat in Gods schepselen te vinden is)*

Alhier wordt de link gelegd met het gesprek van Beatrice met Vergilius in Canto II Inferno 94-96 , waarin zij hem aangeeft door Maria te zijn gezonden om hem, om wie zij zich bekommert, te redden

Vervolgens vraagt hij Maria Dante de genade te geven om het hem mogelijk te maken het Goddelijke te aanschouwen, immers zijn nederigheid maakt hem bewust dat hij dat zonder Maria's steun niet zal lukken, hetgeen past in het beeld van Maria als intermediair tussen God en de mens. Vraagt haar vervolgens hem te beschermen, zuiver te houden weer terug op aarde, zodat hij eenmaal het leven gelaten het Paradijs voor hem bereikbaar is waarna hij ziet dat Beatrice en ook andere vrouwen tegelijk met hem in gebed zijn.

Dan aanschouwt Dante het goddelijke licht en voelt dat zijn zeggingskracht afneemt, dat hij niet meer goed onder woorden kan brengen wat hij ziet. Toch vraagt hij om Gods hulp hem het mogelijk te maken te beschrijven wat hij ziet, zodat mensen die na hem leven weten wat hij gezien heeft.

Hij kan er maar niet over uit wat hij ziet, zo veel indruk maakt het op hem, zo volmaakt als het is. Maar dan verandert het Lichtpunt, het worden 3 cirkels met verschillende kleuren, de heilige Drievuldigheid. Twee identieke, op regenbogen gelijkende cirkels, een derde leek op vuur. Dan ziet hij in een van die cirkels Christus als mens verschijnen. Dante wil daar meer van weten, maar een bliksemflits doet hem verstommen, zijn kracht loopt weg om God nog langer aan te kunnen zien tegelijk beseffend dat:

Ma giàolgeva il mio disio e `l velle (Canto XXXIII 143-145)

sì come rota ch'igualmente è mossa
l'amor che move il sole e l'altre stelle.

(Maar als een wiel dat staag zijn kring beschrijft,
zo werden mijn gevoel en wil bewogen
Door Liefde, die de zon en sterren drijft.)*

(Overigens wordt die laatste regel ook nu nog gebruikt voor personen van onbesproken invloed, zoals politici.)

Volledig in extase, opgenomen in Gods Liefde, de liefde die de basis is van alle het leven, is hij aan het eind van zijn reis gekomen.

Hij zal de wereld laten weten wat hij gezien heeft, en hoe!.

Slot

Hoe lang Dante in die staat van extase is geweest, wie zal het zeggen, wel kan ik zeggen dat ikzelf na mijn extase na het lezen van al die versregels van het Paradiso en dan met name die van het laatste Canto, waarin in alle pracht de schoonheid en genade van Maria en het goddelijk aanschijn wordt beschreven enige tijd nodig heb gehad om met mijn beide voeten weer op aarde te komen. Wat een intensiteit, wat een poëtische kracht, maar ook wat een geloof moet Dante gehad hebben om al dit poëtisch te kunnen verwoorden. Het is niet te bevatten dat een mens in staat is geweest zoveel vraagstukken over ons menselijk bestaan, gedrag, over oplossingen maar ook over ons

geloof aan de orde te stellen en daarop antwoord te geven en dat in een persoonlijk als in ons allen rakende universele verhaalvorm dat dat van het begin tot het eind blijft boeien.

Ik heb geprobeerd om dat wat ik relevant vond te verhalen, tegelijkertijd me bewust dat dat slechts kleine stukjes zijn van een heel complexe puzzel. Relatief kort ben ik hier mee bezig geweest, er zullen zeker vele anderen zijn die diepgaander, uitvoeriger op al dat de Divina Commedia betreft kunnen ingaan.

Los hiervan, slechts een enkel citaat, terzine, heb ik in mijn verhaal opgenomen, om iets toe te lichten. Eigenlijk zou ik veel meer citaten moeten overnemen om de schoonheid en kracht van de poëzie van de Divina Commedia over te brengen. Als ik even denk aan de eerste 13 terzinen van het laatste Canto XXXIII, waarin Bernardus tot Maria bidt en haar een lofzang toebrengt en om haar hulp voor Dante vraagt, dat is zo mooi, dat moet je gewoon zelf lezen om echt te kunnen bevatten wat Dante daarin heeft willen overbrengen. Al mijn eigen woorden om aan te geven wat je daar al zo leest schieten daarbij te kort, overigens niet alleen daar, overal, immers net zoals Dante zegt dat zijn zeggingskracht tekort schiet om het Goddelijke te beschrijven zo geldt dat ook voor mij, als voor mij ligt iets te zeggen over de Divina Commedia.

Nu de beschrijving van de Divina Commedia is afgerond, alles langs mijn ogen en vingers is gegaan, ligt mij de vraag voor wat ik het mooist, het meest indrukwekkende, het meest ontroerende of het knapste vond.

Daar kun je lang over nadenken, maar ook niet. Ik vergelijk het met een vraag over een schilderij bijvoorbeeld een van Rembrandt, wat vind je daarvan het mooist? Dan zou ik zeggen, in lijn met wat ik wil zeggen over de Divina Commedia, het gaat mij om de schoonheid van het totaal, niet om de details, de kleuren, de pennenstreek, het licht, de figuren, hun betekenis, waarom dit zus, waarom dat zo. Over al die details kan veel gezegd worden, boeken kunnen daarover vol worden beschreven, maar wat blijft hangen is de schoonheid, wat je daar dan ook mag verstaan, dat het schilderij uitstraalt, Zo ook is mijn kijk op de Divina Commedia, die van een onmetelijke, bijna goddelijke schoonheid.

Terughoudend, maar toch durf ik Dante enige Goddelijke Voorzienigheid toe te kennen. Al vroeg in zijn leven schrijft hij *La Vita Nova*. Hij zegt dan aan het slot dat hij eens over Beatrice zal schrijven wat nog nooit iemand voor hem heeft gedaan. Een profetie waarvan hij op dat moment niet kan bevroeden of dat ooit uit zal komen. Vervolgens na enig politiek gekrakeel wordt hij verbannen, moet hij een enorm geestelijk lijden ondergaan dat hem tot onderzoek van hem zelf als die van de maatschappij aanleiding geeft. In de Divina Commedia getuigt hij met vele voorbeelden van dit lijden, tegelijk geeft hij een zowel psychologisch als theologische oplossing voor de problemen waar hij en de samenleving voor staan. Zonder zijn ballingschap,- was dit vrije wil, noodlot of Goddelijke Voorzienigheid - was hem dit nooit gelukt, net zoals het lijden en de dood van Christus een *conditio sine qua non* waren voor zijn verrijzenis. En dan in 1321 vraagt Guido da Polenta hem, een welsprekend persoon, nadat hij de Divina Commedia voltooid heeft naar Venetië te gaan om een lokaal probleempje op te lossen. Dante kon denk ik niet weigeren niet alleen omdat Guido zijn gastheer was maar ook omdat hij vermoedelijk niet blij was dat Dante zijn tante Francesca om niet voor iedereen te begrijpen redenen samen met Paolo in de Hel had geplaatst. Op zijn terugreis overlijdt Dante tengevolge van malaria. Zijn boek was voltooid, zijn werk volbracht, is het toeval, het noodlot of de Goddelijke Voorzienigheid dat Dante dan zijn laatste adem uitblaast?

Velen hebben in de loop der jaren geprobeerd om die schoonheid in een of andere artistieke vorm uit te drukken. Daar gaat mijn volgende verhaal in Augustus over.

Met grote dank is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- De Syllabus van het PROJECT DANTE 2021, aangeboden door de vereniging Dante Alighieri Deventer
- Ike Cialona, toelichting en vertaling, aangeduid met *, uit Dante Alighieri - Goddelijke Komedie
- DANTE *e la Commedia*, samengesteld door Raffaella Campanella (gerealiseerd mede dankzij la Società Dante Alighieri Italia)

1 Juli 2021
Rob Vroom

PS

De 14de juni 2021 heb ik de gelegenheid gehad kennis te maken met de nieuwe Italiaanse Ambassadeur Giorgio Novello. In het gesprek over onze Società Dante Alighieri, die hij goed kent, kwam ook naar voren hoe hij zelf onder de indruk is van het werk van Dante Alighieri. Hij gaf aan dat op de middelbare school een aantal jaren achter elkaar wekelijks in de les aandacht aan de verzen van de Divina Commedia werd besteed. Tijdens zijn ambassadeurschap in Noorwegen heeft hij over zijn liefde voor het werk van Dante Alighieri een lezing gehouden. Ik wil je deze niet onthouden.

[Amb. Giorgio Novello: "Dante e la mia vita" - Istituto Italiano di Cultura di Oslo 29/11/2017 - YouTube](#)